
РОЗДІЛ III

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ОБДАРОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ

УДК 159.9.072.2

Світлана Зінченко,
м. Київ

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВСЕБІЧНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В СИСТЕМІ ОСВІТИ ДОРОСЛИХ

В статье раскрыты психолого-педагогические особенности образования взрослых, которые направлены на всестороннее развитие личности, постоянное обогащение ее творческого потенциала. Проанализированы индивидуальная, профессиональная и социальная направленности взрослого человека, которые способствуют постоянному приобретению опыта на всех этапах жизненного пути. Определены категории, которые связаны с преобразованием внутреннего мира взрослого человека, а также компоненты саморазвития личности.

Ключевые слова: образование взрослых, личность, всестороннее развитие, индивидуальная, профессиональная, социальная направленности.

The article deals with psychological and pedagogical features of adult education, aimed at the full development of personality, enriching its creative potential. The analysis of individual, professional and social orientation adult, promoting constant gain experience in all phases of life. Defined categories, associated with the transformation of the inner world of an adult, as well as components of self-identity.

Key words: adult education, personality, all-round development, personal, professional, social orientation.

На сучасному етапі розвитку суспільства освіта дорослих є невід'ємною складовою неперервної освіти. Головним суб'єктом у цій системі постає доросла людина. Її основними характеристиками, на думку С. Змейова, є усвідомлення себе цілісною самостійною особистістю, володіння певним життєвим, професійним, соціальним досвідом. До того ж, дорослі, які навчаються, мають різні рівні освіти, потреби та інтереси. Цей ресурс є підґрунтям для побудови індивідуальної освітньої стратегії, результатом чого повинна стати внутрішня інновація, що сприяє досягненню особистісних і професійних цілей дорослої людини.

Комплексність дослідження психолого-педагогічних особливостей всебічного розвитку особистості в системі освіти дорослих потребує розгляду праць з психології особистості (Б. Ананьєв, Л. Анциферова, Б. Ломов, С. Рубінштейн) та психології розвитку (Г. Балл, Л. Буєва, Ю. Карандашов).

Розділ III. Психологічні проблеми обдарованої особистості

Соціальна, психолого-фізіологічна, педагогічна концепції особистості засновані на тому, що людина у своїй життєдіяльності є залученою в процес постійного та неухильного входження у нове пізнання та перевтілення світу. Це істотно змінює розуміння суспільно освітньої, професійної підготовки як певного, обмеженого в часі етапу становлення особистості. Такий підхід змінює розуміння сутності педагогічного процесу, його цілей, змісту, методів і форм. Навчання, пізнавальна діяльність, система відносин з іншими людьми повинні застосовувати власну активність особистості у набутті та неперервному збагаченні знаннями, вміннями, навичками, творчими здібностями, моральними якостями [13].

За психолого-педагогічним спрямуванням освіта дорослих є основою всебічного розвитку особистості, постійного збагачення її творчого потенціалу. Доросла людина є активним суб'єктом навчання та спілкування. З огляду на це, освіта дорослих сприяє постійному набуттю індивідуального, професійного та соціального досвіду людини на всіх етапах її життєвого шляху.

Спрямованість є однією з основних якостей особистості, формою прояву соціальних та моральних ціннісних орієнтацій.

Індивідуальна спрямованість уособлює: розвиток особливостей індивідуально-пізнавальних процесів; формування професійних здібностей та професійно вагомих якостей особистості; оволодіння методами самопізнання, самовдосконалення та самовиховання. Індивідуальна спрямованість є підґрунтям для формування професійної спрямованості.

Професійна спрямованість – це установка на засвоєння системи знань, професійного досвіду, надбань світової та національної культури; формування самосвідомості як усталеного ставлення до професії, що виявляється в системі мотивів, особистісних поглядів та цілей. Вона також передбачає оволодіння системою основ наук, основами майстерності, а також формування професійної культури діяльності, як культури спілкування, культури мови, саморегуляції, зовнішнього вигляду.

Таким чином, професійна культура дорослих базується на загальній культурі особистості, постає проєктуванням у сфері їх професійної діяльності, культури загалом і є системою загальнолюдських ідей, професійно-ціннісних орієнтацій та особистісних якостей, універсальних способів пізнання та гуманістичних технологій діяльності. Аксиологічний компонент професійної культури містить систему цінностей, які визначаються ставленням людини до власної діяльності, її цілями і засобами, якостями особистості, системою знань, необхідних у професійній діяльності. Цінності у структурі професійно-ціннісних орієнтацій особистості становлять систему соціальних установок та особистісних центрацій, що визначають спрямованість педагогічної діяльності, ієрархію інтересів.

Разом з тим, особистісно-творчий компонент професійної культури визначається спрямованістю та своєрідністю особистості. Сучасна педагогіка і психологія розглядають становлення самобутності особистості, її самореалізацію та самоактуалізацію як важливу умову успішної професійної діяльності.

Соціальна спрямованість є: установкою на виконання соціального замовлення суспільства щодо розвитку особистості; формуванням її системного світогляду, як комплексу

уявлень, що сприяють пошуку правильних рішень суспільних проблем; оволодінням системою суспільних та міжособистісних відношень; впровадженням інновацій та їх розробленням [2].

Перетворення внутрішнього світу дорослої людини в освіті дорослих пов'язано з певними категоріями [9]:

- *потреба*, детермінована рівнем духовності, людяності, розумності (перебуває під впливом соціокультурних умов та внутрішніх норм, а також інтересів активності, мети, потреб тощо);
- *здібності*, зумовлені природними задатками (перебувають під впливом соціокультурних умов і внутрішніх норм, а також інтересів, активності, мети, потреб);
- *внутрішні норми*, пов'язані з інформованістю, правилами власних дій (залежать від стану потреб, рівня розвитку здібностей).

Розвиток цих категорій передбачає: *гуманність* (турботливе створення умов для зростання потреб і здібностей), *цілісність* (забезпечення навчання і розвитку), *дієвість* (активність і тренінговість).

Професійне становлення дорослої людини відбувається у взаємодії двох структур: особистісної та організаційно-процесуальної. Особистісна структура – це система властивостей та якостей особистості, що взаємодіють у професійному становленні. Метою особистісної структури є позитивне ставлення до професії, формування системи мотивів і професійних цінностей особистості. Цю мету досягають завдяки реалізації таких завдань:

- формування здатності до емпатії;
- розвиток вміння говорити (ораторське мистецтво) і слухати (активне, пасивне, емпатичне слухання);
- формування навичок професійного мислення;
- формування мотивації професійної діяльності;
- доповнення системи цінностей фахівця професійними цінностями.

Таким чином, освіта дорослих є не предметною, а особистісно зорієнтованою. Сутність особистісно зорієнтованого навчання та способи його реалізації висвітлено у працях І. Беха, В. Бочелюк, В. Давидова, І. Якиманської. Особистісно зорієнтоване навчання – це навчання, центральною фігурою якого є особистість, її самобутність, самоцінність, де суб'єктивний досвід кожної особистості спочатку розкривається, а потім узгоджується зі змістом навчання [1]. До технологій особистісно зорієнтованої освіти існують вимоги: діалогічність, діяльнісно-творчий характер, надання дорослому учню необхідного простору для дій задля прийняття самостійних рішень, творчості, вибору змісту та способів навчання, спрямованість на підтримку індивідуального розвитку студента [3].

В освіті дорослих особливої значущості набуває використання активних форм і методів навчання. Їх особливість полягає в спільній діяльності того, хто навчає і хто навчається.

Для активних форм та методів навчання характерні:

- активізація мислення;
- самостійна розробка рішень, підвищений ступінь мотивації та емоційності;

- прояв рефлексивної самоорганізації діяльності у спільній навчальній діяльності.

Активні форми та методи навчання поділяють на традиційні, нові (імітаційні), розвивальні.

Традиційні форми навчання (лекції, семінари, практичні заняття, тренінги) забезпечують накопичення кількості знань та вмінь. Їх використовують з метою переходу від певного рівня знань, умінь та навичок до більш високого. Важливим у використанні цих методів є створення мотивації до навчання. *Нові* (імітаційні) форми навчання (імітаційні вправи, ігрове проектування) забезпечують активізацію мислення і розвиток мотивації. *Розвивальні* форми навчання (організаційно-мисленнєві ігри) забезпечують формування інтелектуальної культури та саморозвитку [4].

Активні методи навчання функціонують як:

- засоби досягнення мети;
- діяльнісні компоненти змісту освіти;
- проект становлення навчальної діяльності, здібності до саморозвитку;
- форми організації суспільної діяльності «учитися-навчатися».

Необхідно проаналізувати окремі методи активного навчання, що є актуальними у навчанні дорослих. Метод *аналізу конкретних ситуацій* є інструментом вивчення певної проблеми, засобом вибору рішення. Процедура метода аналізу конкретних ситуацій відбувається за певними етапами: введення в проблему → постановка завдання → групова робота над ситуацією → групова мікродискусія → заключна бесіда.

Дискусійний метод передбачає вільний обмін думками, коли відбувається переконливе, аргументоване висловлювання власної позиції. Його використання ґрунтується на вмінні викладати факти у логічній послідовності, переконувати, а не нав'язувати власну думку. Ефективність у впровадженні можна досягти, якщо уважно вислухати опонента, зрозуміти його логіку, визначити власну думку щодо його позиції. Такий підхід сприятиме уникненню викривлення її змісту.

Доцільним є використання методу *полеміки*, коли відбувається не досягнення згоди, а ствердження власної точки зору. Кожна зі сторін застосовує прийоми, які вважає потрібними для досягнення перемоги. До того ж, обов'язково необхідно мати високий рівень культури спілкування.

Важливою особливістю методу *мозкового штурму* є пошук нових альтернативних варіантів розв'язання проблемної ситуації. Метод спрямовано на стимулювання творчої активності. Також необхідно дотримуватися правил, які не допускають критики, а тому це дає можливість висловлювати будь-яку думку, висловлювати ідеї, комбінувати та видозмінювати їх.

За умови використання методу *проектування*, діяльність набуває характеру безпосереднього проектування проблеми, що вивчається. Сам процес проектування є алгоритмом розробки проекту, механізму експертної оцінки чи випробування проекту.

У різних формах освіти дорослих використовують також *проблемне* навчання, що забезпечує зацікавленість тих, хто навчається, змістом навчального матеріалу та сприяє практичному його використанню. Проблемні ситуації, що використовуються у різних формах освіти

дорослих, розрізняють за спрямованістю результату рішення, тобто за засвоєнням теоретичних знань чи професійної діяльності. Вирішення теоретичних проблем вимагає аналітичного мислення [7]. Для практичних ситуацій проблемного спрямування характерні значна кількість вихідних змінних та факторів, що на них впливають. Вирішення практичних завдань вимагає аналізу конкретної ситуації та врахування одночасної дії багатьох факторів. Порівняння різних типів завдань і способів їх розв'язання сприяє усвідомленню дорослою людиною їхньої специфіки. Так, практичними завданнями, що використовуються для професійного навчання вчителів, є такі, що моделюють конкретні педагогічні ситуації (проблемні ситуації, конфлікти тощо). Їх вирішення вимагає від учителя вміння синтезувати види теоретичних знань (психологічних, педагогічних, методичних) відповідно до конкретної ситуації навчання [6]. Однак самостійний синтез наукових знань відносно конкретних проблем можливий у разі, коли вчитель володіє системою наукових знань. Це сприяє трансформації логіки наукового знання у логіку розв'язання практичних завдань. Тому доросла людина, яка навчається, володіє п'ятьма основними характеристиками:

- 1) усвідомлює себе самостійною, самокерованою особистістю;
- 2) накопичує запас життєвого (побутового, професійного, соціального) досвіду, що стає важливим джерелом навчання її та колег;
- 3) готовність до навчання (мотивація) визначається прагненням за допомогою навчальної діяльності вирішити життєво важливі проблеми і досягти конкретної мети;
- 4) прагне до невідкладної реалізації отриманих знань, умінь, навичок та якостей;
- 5) навчальна діяльність зумовлена тимчасовими, просторовими, професійними, побутовими, соціальними факторами (умовами) [10].

Визначення можливостей і здібностей дорослих людей до навчання є однією з психологічних основ навчання дорослих. З огляду на це, однією з важливих умов є створення позитивної психологічної атмосфери навчання дорослих. У цьому випадку існує взаємна повага між учасниками процесу навчання, емпатичне, дружнє ставлення один до одного.

Освіта дорослих спрямована не лише на теоретичну і практичну підготовку майбутнього спеціаліста, а й на самоосвіту, а в кінцевому результаті – на стимулювання саморозвитку. Саморозвиток є свідомим саморегулятивним процесом становлення людини. Він проявляється у намаганні брати відповідальність за справи, вчинки, в розкритті потенційних можливостей і здібностей, вдосконаленні особистісних якостей відповідно до постановки мети самозміни. Основними характеристиками саморозвитку особистості є життєдіяльність, активність [5], самостійність, самовизначеність [12]. Саморозвиток неможливий без оволодіння певною сумою знань та інформацією [8]. У цьому контексті компонентами саморозвитку є:

- самовизначення – формування власної позиції у житті, світогляду, ставлення до себе та навколишнього світу, розуміння суспільних процесів, вміння поставити перед собою завдання і відповідно діяти;
- самореалізація – утвердження себе, як особистості, яка не обмежує інтересів інших, а також розвиток творчих здібностей (наукових, художніх, технічних, спортивних, організаційно-комунікативних);

- самоорганізація – розвиток елементарної психічної саморегуляції, зокрема організації режиму життя;
- самореабілітація – наявність у людини можливостей захистити себе культурними засобами у несприятливому оточенні, відстояти свою позицію, встановити злагоду; вміння долати конфлікти без нервових перевантажень, здатність зняти напруження; вміння відпочивати, адекватно оцінювати себе та інших [11].

Ще однією психологічною особливістю освіти дорослих є творчість, оскільки вона розвиває здатність нестандартного погляду на речі, ситуації. Розвиток творчого потенціалу особистості необхідний для підвищення якості її соціального, культурного та професійного життя. На якому б етапі життєвого та професійного шляху не перебувала людина, їй неможливо вважати сформованим професіоналом. У процесі розвитку людина не відтворює себе в одній визначеності, а відтворюється у цілісності, перебуває в абсолютному русі становлення. У цьому полягає важлива особливість розвитку особистості, індивідуального досвіду, самосвідомості та мислення.

Творчий підхід реалізується за допомогою вправ. Тому актуальним психологічним методом є тренінг, що складається з різних видів вправ, залежно від основної мети тренінгу. За рівнем самостійності розрізняють теоретичні, відтворювальні та варіативні вправи. З метою ефективного використання вправ необхідно дотримуватися позитивної мотивації стосовно дій, що виконуються.

Таким чином, навчальна діяльність дорослих набуває нових ознак, стає різноманітною, варіативною, такою, що враховує їхні потреби, можливості та психологічні особливості, гнучкою, адаптивною, здатною реагувати на зміни в освітньому просторі, неповторною, більш творчою за характером, гуманістично спрямованою на самореалізацію та саморозвиток.

Використані літературні джерела

1. *Бешевець Л. В.* Особистісно орієнтований підхід у процесі формування професійної відповідальності майбутніх педагогів [текст] / Л. В. Бешевець, О. М. Копилова // Педагогіка вищої та середньої школи: зб. наук. праць. – Кривий Ріг, 2004. – № 8. – С. 100–101.
2. *Богданова І. М.* Модульний підхід до професійно-педагогічної підготовки вчителя [текст] : монографія / І. М. Богданова. – Одеса : Маяк, 1998. – 284 с.
3. *Бондаровская Е. В.* Основные положения концепции качества личностно-ориентированного образования [текст] / Е. В. Бондаровская // Педагогіка вищої та середньої школи: зб. наук. праць. – Кривий Ріг, 2004. – № 8. – С. 120.
4. *Жук А. И.* Активные методы обучения в системе повышения квалификации педагогов [текст] / А. И. Жук, Н. Н. Кошель. – Минск : Аверсэв, 2004. – 335 с.
5. *Маралов В. Г.* Основы самопознания и саморазвития [текст] : учеб. пособие для студ. средн. пед. учебн. заведений / В. Г. Маралов. – М. : Академия, 2002. – 256 с.
6. Моделирование педагогических ситуаций [текст] / под ред. Ю. Н. Кулюткина, Г. С. Сухобской. – М., 1981. – 235 с.
7. *Никитина Н. Н.* Введение в педагогическую деятельность: теория и практика [текст] : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Н. Н. Никитина, Н. В. Кислинская. – Изд. 2-е, испр. – М. : Академия, 2006. – 224 с.
8. *Сманцер А. П.* Педагогические условия творческого саморазвития будущего специалиста в процессе обучения [текст] / А. П. Сманцер // Педагогіка вищої та середньої школи: зб. наук. праць. – Кривий Ріг, 2004. – № 8. – С. 56.

9. Социальное обучение взрослых в условиях неформального образования [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nauka-shop.com/mod/shop/productID/22096/>. – Загл. с экрана.
10. Хаджирадева С. К. Навчання дорослих як наукова проблема [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lips.zp.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=264:120032&catid=47:states&Itemid=79. – Назва з екрана.
11. Хомич Л. О. Професійно-педагогічна підготовка вчителя початкових класів [текст] / Л. О. Хомич. – Київ : Магістр-S, 1998. – 199 с.
12. Цукерман Г. А. Психология саморазвития: задачи для подростков и их педагогов [текст] / Г. А. Цукерман – Рига : Эксперимент, 1995. – 239 с.
13. Шкляр А. Х. Непрерывное профессиональное образование в интегративных структурах профессиональной школы (теория и практика) [текст] / А. Х. Шкляр. – Минск : НМЦентр, 1995. – 133 с.

Bibliography

1. Beshevets L. V. Osobystisno oriientovanyi pidkhdid u protsesi formuvannia profesiinoi vidpovidalnosti maibutnikh pedahohiv [tekst] / L. V. Beshevets, O. M. Kopylova // Pedahohika vyshchoi ta serednoi shkoly: zb. nauk. prats. – Kryvyi Rih, 2004. – № 8. – S. 100–101.
2. Bohdanova I.M. Modulnyi pidkhdid do profesiino-pedahohichnoi pidhotovky vchytelia [tekst] : monohrafiia / I. M. Bohdanova. – Odesa : Maiak, 1998. – 284 s.
3. Bondarovskaia E. V. Osnovnye polozheniia kontseptsyy kachestva lychnostno-oryentirovannoho obrazovannia [tekst] / E. V. Bondarovskaia // Pedahohika vyshchoi ta serednoi shkoly: zb. nauk. prats. – Kryvyi Rih, 2004. – № 8. – S. 120.
4. Zhuk A. Y. Aktyvnye metody obucheniia v systeme povysheniia kvalyfykatsyy pedahohov [tekst] / A. Y. Zhuk, N. N. Koshel. – Mynsk : Aversev, 2004. – 335 s.
5. Maralov V. H. Osnovy samopoznaniia y samorazvytiia [tekst] : ucheb. posobyie dlia stud. sredn. pedah. uchebn. zavedeniia / V. H. Maralov. – M. : Akademyia, 2002. – 256 s.
6. Modelyrovanye pedahohycheskykh situatsyi [tekst] / pod red. Yu. N. Kuliutkina, H. S. Sukhobskoi. – M., 1981. – 235 s.
7. Nykytyna N. N. Vvedeniie v pedahohycheskuiu deiatelnost: teoriia y praktyka [tekst] : ucheb. posobyie dlia stud. vyssh. ucheb. zavedeniia / N. N. Nykytyna, N. V. Kyslynskaia. – Yzd. 2-e, yspr. – M. : Akademyia, 2006. – 224 s.
8. Smantser A.P. Pedahohycheskye usloviia tvorcheskoho samorazvytiia budushcheho spetsyalysta v protsesse obucheniia [tekst] / A. P. Smantser // Pedahohika vyshchoi ta serednoi shkoly: zb. nauk. prats. – Kryvyi Rih, 2004. – № 8. – S. 56.
9. Sotsyalnoe obucheniie vzroslykh v usloviakh neformalnoho obrazovannia [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.nauka-shop.com/mod/shop/productID/22096/>. – Zahl. s ekrana.
10. Khadzhyradieva S. K. Navchannia doroslykh yak naukova problema [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.lips.zp.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=264:120032&catid=47:states&Itemid=79. – Nazva z ekrana.
11. Khomych L. O. Profesiino-pedahohichna pidhotovka vchytelia pochatkovykh klasiv [tekst] / L. O. Khomych. – Kyiv : Mahistr-S, 1998. – 199 s.
12. Tsukerman H. A. Psykholohiia samorazvytiia: zadachy dlia podrostkov y ykh pedahohov [tekst] / H. A. Tsukerman – Ryha : Eksperyment, 1995. – 239 s.
13. Shkliar A. Kh. Nepreryvnoe professyonalnoe obrazovniie v yntehratyvnykh strukturakh professyonalnoi shkoly (teoriia y praktyka) [tekst] / A. Kh. Shkliar. – Mynsk : NMTsentr, 1995. – 133 s.